

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.15>

ПРАВО НА ЗАМІНУ ВИКОНАННЯ ОКРЕМИХ ЮРИДИЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ, НЕСУМІСНИХ ІЗ РЕЛІГІЙНИМИ ЧИ ІНШИМИ ПЕРЕКОНАННЯМИ ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Марич Н.І.,

*старша викладачка кафедри права
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

Марич Н.І. Право на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини: загальнотеоретичний аспект.

У статті досліджено загальнотеоретичні аспекти права на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини. Наголошено, що ця можливість людини є складовою свободи віросповідання, тісно пов'язаною з юридичними обов'язками.

Констатовано, що юридичний обов'язок людини – це необхідність певної її поведінки, зумовлена потребами інших суб'єктів суспільства та суспільства загалом, яка закріплена в юридичних нормах і забезпечувана державою. На реалізацію юридичних обов'язків значною мірою впливають переконання людини, зокрема релігійні.

Визначено поняття права на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини як суб'єктивного юридичного права так: це можливість заміни виконання одного юридичного обов'язку іншим з мотивів релігійних чи інших переконань людини, закріплена в законодавстві України та забезпечувана державою.

Наголошено, що юридичними обов'язками, виконання яких в Україні (та й в інших державах) може суперечити релігійним чи іншим переконанням людини, є наступні: проходження військової, а інколи й альтернативної служби; складання релігійної чи іншої присяги у визначених законодавством випадках; обов'язкове медичне лікування, профілактика хворіб (вакцинування тощо); прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків; участь у державних чи релігійних обрядах (церемоніях) та ін.; заборона носіння певного одягу, релігійних символів.

У статті сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства України з питань реалізації права на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини. Запропоновано в Конституції України від 28.06.1996 р. (ст. 35) проголосити право на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини та конкретизувати це право в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. та в інших нормативно-правових актах України. Наголошено на потребі удосконалення нормативних положень про проходження альтернативної служби в період дії воєнного стану в Україні.

Ключові слова: право на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини, свобода віросповідання, юридичний обов'язок, права людини, держава, воєнний стан в Україні, альтернативна (невійськова) служба.

Marych N.I. The right to substitute the fulfillment of certain legal obligations that are incompatible with a person's religious or other beliefs: a general theoretical aspect.

The article examines the general theoretical aspects of the right to substitute the fulfillment of certain legal obligations that are incompatible with a person's religious or other beliefs. It is emphasized that this possibility is part of the freedom of religion and is closely connected to legal obligations.

It is stated that a person's legal obligation is the necessity of certain behaviour determined by the needs of other members of society and society as a whole, enshrined in legal norms and ensured by the state. The fulfillment of legal obligations is significantly influenced by a person's beliefs, particularly religious ones.

The concept of the right to substitute the fulfillment of certain legal obligations incompatible with a person's religious or other beliefs is defined as a subjective legal right as follows: it is the possibility of replacing the performance of one legal obligation with another, motivated by a person's religious or other beliefs, enshrined in the legislation of Ukraine and ensured by the state.

It is noted that the legal obligations whose performance in Ukraine (and in other states) may conflict with a person's religious or other beliefs include the following: military service, and in some cases, alternative service; taking a religious or other oath in cases prescribed by law; mandatory medical treatment and disease prevention (such as vaccination); obtaining a taxpayer identification number; participation in state or religious rites (ceremonies), and others; prohibition of wearing certain clothing or religious symbols.

The article formulates proposals for improving Ukrainian legislation regarding the exercise of the right to substitute the fulfillment of certain legal obligations incompatible with a person's religious or other beliefs. It is proposed to proclaim in Article 35 of the Constitution of Ukraine of June 28, 1996, the right to substitute the fulfillment of certain legal obligations incompatible with a person's religious or other beliefs, and to specify this right in the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" of April 23, 1991, as well as in other normative legal acts of Ukraine. The need to improve the regulatory provisions on the performance of alternative service during the period of martial law in Ukraine is emphasized.

Key words: right to substitute the fulfillment of certain legal obligations incompatible with a person's religious or other beliefs, freedom of religion, legal obligation, human rights, state, martial law in Ukraine, alternative (non-military) service.

Постановка проблеми. У системі прав людини виокремлюється її право на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями. Ця можливість людини є складовою свободи віросповідання, тісно пов'язаною з юридичними обов'язками. Особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні набула реалізація права на заміну проходження військової служби альтернативною. Хоча на практиці, на жаль трапляються випадки притягнення до кримінальної відповідальності за відмову громадян від військової служби з релігійних мотивів.

Мета дослідження – дати загальнотеоретичну характеристику права на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини, та сформулювати пропозиції щодо удосконалення законодавства України з питань реалізації цієї можливості.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика юридичних обов'язків людини привертала увагу багатьох видатних філософів, зокрема Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, Ганса Кельзена, Джона Стюарта Мілля, Джона Остіна, Джона Ролза та ін. Вітчизняні дослідники С. Греца, Ю. Кириченко, Т. Попович, П. Рабінович, І. Юрчак та інші науковці розкривали загальнотеоретичні, галузеві аспекти реалізації юридичних обов'язків та їх взаємозв'язок з правами людини.

Питання про правові можливості заміни окремих юридичних обов'язків альтернативними, якщо їх виконання суперечить релігійним чи іншим переконанням людини, досліджували В. Голуб, Є. Григоренко, І. Пирога, М. Белова, Ф. Фрідманська, Л. Фомина, Л. Ярмол та ін.

Варто наголосити, що у вітчизняній науці недостатньо уваги приділено саме праву на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини, яке становить складову свободи віросповідання як суб'єктивного юридичного права.

Виклад основного матеріалу. У всіх державах поряд із правами людини існують обов'язки. Фактично прав без обов'язків не буває. Громадянин має право на певні блага, інші ж суб'єкти не повинні перешкоджати йому в реалізації цього права.

У філософському енциклопедичному словнику подано таке визначення обов'язку: «Це одна з основних категорій етики і моральної свідомості; моральне зобов'язання окремого індивіда, групи осіб, класу, народу та ін., що постає для них як конкретне практичне завдання. Обов'язок – це внутрішня настанова людини чинити у відповідності до певних моральних норм і цінностей, що існують у суспільстві; така позитивна ціннісна орієнтація, котра не може здійснюватися без елементу самопримусу, вольового зусилля. Тому виконання обов'язку передбачає наявність свободи волі. Дія, здійснювана під зовнішнім примусом або в результаті насильства, не має етичного значення» [26, с. 442].

Один із різновидів обов'язків – юридичні обов'язки, котрі є складовою правового статусу громадянина, реалізація яких відіграє важливу роль у суспільстві та в державі. Юридичні обов'язки спрямовані на задоволення потреб громадян, держави, суспільства загалом.

Г. Кельзен наголошував, що у «царині права говорять про право та обов'язок, а не про обов'язок і право, як у сфері моралі, де дужче наголошується саме обов'язок» [6, с. 147]. На нашу думку, таке твердження не применшує значення обов'язків щодо прав людини.

Т. Попович, яка вивчає уявлення філософів про обов'язок, стверджує, що у вченні Г.В.Ф. Гегеля обов'язок тісно переплітається з низкою етичних категорій – добром, совістю, доброчесністю тощо і що той, хто не має жодних прав, не має й жодних обов'язків [18, с. 39]. Оскільки ж кожна людина наділена правами, то неминуче має й обов'язки.

Висвітлюючи погляди Дж. Остіна на обов'язки, Т. Попович констатує, що філософ трактує обов'язок як феномен, що втілюється у наказі, реалізується через закон, що забезпечується санкцією; санкція – необхідний елемент закону, за її відсутності втрачає силу зобов'язуюча дія правових норм; існування прав можливе тільки завдяки існуванню обов'язків [20, с. 35]. Отже, Дж. Остін розглядав обов'язки як явище юридичне.

Як справедливо наголошував Дж. С. Мілл, що «кожен, хто отримує захист суспільства, повинен відплатити йому за це благо, і той факт, що людина живе в суспільстві, обумовлює необхідність, щоб кожен обмежував себе в стосунках з іншими людьми дотриманням певної лінії поведінки. Ця поведінка полягає, *по-перше*, в тому, щоб особа не завдавала шкоди інтересам інших або, скоріше, певним інтересам, що визначені в чітких юридичних постановах або впливають із мовчазної угоди, і їх слід вважати правами; і, *по-друге*, у виконанні кожною особою її частки (визначеної за якимось справедливим принципом) робіт та пожертвувань, призначених для захисту суспільства або його членів від шкоди та зовнішніх зазіхань» [11, с. 87]. Отже, дослідник наголошує на пасивних і активних обов'язках кожної людини в суспільстві.

Вітчизняна юридична наука містить визначення понять юридичних обов'язків, їх видів, значень, взаємозв'язку з правам людини.

П. Рабінович поняття юридичного обов'язку окреслив як закріплену в юридичних нормах і забезпечувану державою необхідність певної поведінки суб'єкта, спрямованої на здійснення його відповідного буттєвого обов'язку [24, с. 47].

Н. Петрецька, В. Фрідманська, І. Фаловська – співавтори підручника «Конституційне право України» – поняття юридичного обов'язку сформулювали так: «Це гарантована законом міра суспільно необхідної (корисної) поведінки особи, яка об'єктивно зумовлена потребами існування і розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства. Юридичний обов'язок – це перешкода на шляху свавілля, хаосу, всього того, що заважає нормальному розвитку людства» [9, с. 91].

Т. Попович, трактуючи юридичний обов'язок як правову цінність, сформулювала його поняття так: «Це правовий припис, що формулюється державою як необхідна для забезпечення правопорядку модель поведінки особи, встановлюється з метою підтримання належного функціонування суспільства як колективного цілого й забезпечення інтересів усіх його членів і виконується на основі сприйняття відповідної поведінки як справедливої та соціально доцільної» [19, с. 46]. На її думку, права і обов'язки особи є взаємозалежними та взаємодоповнювальними.

Отже, **юридичний обов'язок людини** – це необхідність певної її поведінки, зумовлена потребами інших суб'єктів суспільства та суспільства загалом, яка закріплена в юридичних нормах і забезпечувана державою.

У юридичній науці за характером потреб юридичні обов'язки класифікують на фізичні, особистісні, економічні, політичні, культурні [24, с. 47].

Особливо велика увага приділяється реалізації юридичних обов'язків. На нашу думку, слушно наголошує Ю. Кириченко, що «належне виконання кожною людиною своїх обов'язків є необхідною умовою та гарантією здійснення прав і свобод інших людей, оскільки забезпечує інтереси держави і суспільства. Разом з тим, саме держава є одним із важливих факторів, які визначають наявність і реалізацію прав і свобод людини» [7, с. 34]. Окрім того, сама держава, державні органи наділені не лише правами, а й юридичними обов'язками теж. Наприклад, обов'язки державних органів щодо виконання судових рішень є однією з ознак соціальної та правової держави, що керується верховенством права [30, с. 82].

С. Греца акцентує, що «правове забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина – це система організаційно-правових (інституційних) та нормативно-правових за-

собів впливу, за допомогою яких створюються можливості для виконання людиною та громадянином конституційного обов'язку, а в разі порушення або загрози порушення його виконання застосовується примус компетентним органом в процесі юрисдикційної діяльності або в процесі позаюрисдикційної діяльності» [4, с. 381–382].

В умовах воєнного стану в Україні реалізація юридичних обов'язків громадянами набуває особливої актуальності, оскільки в них виникає особлива потреба. Йдеться насамперед про сумлінне виконання військового обов'язку як запоруку перемоги над ворогом.

На реалізацію юридичних обов'язків значною мірою впливають переконання людини, зокрема релігійні. Переконання посідають центральне місце серед складових світогляду, є його ядром. Недарма переконання тлумачиться також як «тверда впевненість, певність у чому-небудь; віра у щось» [13, с. 267]. Отже, віра – вагомий компонент переконань людини.

Дотримання і сповідування людиною релігійних чи інших переконань може мотивувати її відмову вчиняти певні діяння. Такі відмови можуть бути об'єднані у дві групи:

· відмови від здійснення юридично необов'язкових дій (наприклад, від споживання певної їжі, від участі у громадських заходах). Відмови цієї групи повинні розглядатись як правомірна поведінка;

· відмови від реалізації юридичних обов'язків. Вони вважаються протиправною поведінкою і передбачають юридичну відповідальність.

Джон Ролз стверджував, що «відмова за велінням совісті є непослухом більш чи менш безпосередньому законному наказові чи адміністративному розпорядженню Типові приклади – відмова раннях християн здійснювати певні акти благочестя, до чого змушувала їх язичницька держава, а також відмова «свідків Єгови» віддавати честь державному прапору; неготовність пацифіста служити у збройних силах чи солдата виконати наказ, який, на його думку, суперечить моральному закону в застосуванні його в умовах війни [25, с. 504].

Дж. Ролз наголошував, що «у вільному суспільстві нікого не можна примушувати, як ото раннях християн, виконувати релігійні акти на порушення рівної свободи, та й солдат не повинен коритися безумовно лихим наказам, поки апелює до вищого командування» [25, с. 508].

У міжнародних документах з прав людини проголошені право людини відмовлятися від військової служби з заміною її альтернативною та право утримуватися від певних дій щодо одягу, їжі, релігійних свят (з можливістю відповідного звільнення з роботи). Так, у ч. 2 ст. 10 Хартії основних прав Європейського Союзу (2000) закріплене право на відмову від військової служби за переконаннями совісті відповідно до національного законодавства. У Рекомендації № 1202 «Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві» (Рада Європи, 1993) закріплене положення про те, що європейська спільнота повинна бути гнучкою при узгодженні різноманітної релігійної практики (наприклад, одягу, їжі та релігійних свят) (п. «і» ст. 16).

У законодавстві України відображене право на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини, а не можливість людини утримуватися від здійснення таких обов'язків. Адже юридичне право не може регламентувати відмову від реалізації юридичних обов'язків.

У Конституції України від 28.06.1996 р. закріплено, що «ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою» (ч. 4 ст. 35).

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. передбачає, що «заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством» (ч. 3 ст. 4). Тобто, зазначений Закон України не конкретизує цих випадків, на відміну від Конституції, котра передбачає лише один випадок такої заміни.

Л. Ярмол, розкриваючи структуру суб'єктивного юридичного права на свободу віросповідання людини згідно з законодавством України, наголосила, що право на заміну виконання одного юридичного обов'язку іншим з мотивів релігійних чи інших переконань входить у структуру свободи віросповідання [29, с. 57].

На нашу думку, **право на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини як суб'єктивне юридичне право** – це можливість заміни виконання одного юридичного обов'язку іншим з мотивів релігійних чи інших переконань людини, закріплена в законодавстві України та забезпечувана державою.

В Україні (та й в інших державах) окреслений перелік юридичних обов'язків, виконання яких може суперечити релігійним чи іншим переконанням людини, а саме:

- проходження військової, а інколи й альтернативної служби;
- складання релігійної чи іншої присяги у визначених законодавством випадках;
- обов'язкове медичне лікування, профілактика хворіб (вакцинування тощо);
- прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків;
- участь у державних чи релігійних обрядах (церемоніях) тощо;
- заборона носіння певного одягу, релігійних символів.

В Україні та в інших державах створені правові можливості заміни юридичних обов'язків альтернативними, якщо їх виконання суперечить релігійним чи іншим переконанням людини.

Складання присяги. У деяких країнах (США, Велика Британія, Ірландія) громадяни зобов'язані складати релігійну присягу перед тим, як обійняти певну посаду або скористатися певними правами. Зазвичай зміст такої присяги визначений законодавством. При цьому певна категорія людей через свої релігійні чи інші переконання може відмовитися від складання присяги. У такому випадку законодавство різних держав дозволяє змінити певні слова у присязі на інші. Наприклад, згідно з Розділом 1 ст. 11 Конституції США, «перед заступанням на посаду Президент складає таку присягу або дає урочисту обіцянку: «Я урочисто клянусь (або обіцяю), що чесно виконуватиму обов'язки» [10, с. 14]. У законодавстві держави може бути передбачене складання присяги відповідно до своєї релігії чи віровчення. Так, у Конституції України визначено зміст присяги Президента України (ст. 104), але не закріплено звичаєвої норми, що фактично діє: присягу народів України президенти України складали на Пересопницькому Євангелії. Таке нормативне положення доцільно було б закріпити у Конституції України.

У Великій Британії та Ірландії свідки суду повинні заявити, що вони даватимуть правдиві свідчення, але ті, хто не вважає можливим для себе складати релігійну присягу, можуть натомість, вибрати «світську присягу» (афірмацію), в якій відсутня згадка про Бога. Дослідники виявили, що обвинувачені, які не «клянуться Всемогутнім Богом», під час судового засідання більше ризикують бути визнаними винними присяжними [1].

На нашу думку, у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» доцільно закріпити нормативне положення про те, що у випадках, передбачених законодавством, громадяни мають право заміни складання присяги на релігійну чи світську.

Проходження військової, а інколи й альтернативної служби

В умовах російсько-української війни питання реалізації альтернативної (невійськової) служби привернуло увагу вітчизняних дослідників. Так, В. Голуб розкрив міжнародні та конституційні засади права людини на альтернативну (невійскову) службу [3, с. 188], розглянув її як одну з форм виконання конституційного обов'язку щодо захисту вітчизни [2, с. 165].

Проблеми реалізації альтернативної (невійськової) служби в умовах воєнного стану в Україні розглядають І. Пирога, М. Белова, Ф. Фрідманська [14, с. 173].

Є. Григоренко приділив увагу юридичній відповідальності громадян, що проходять альтернативну (невійскову) службу в Україні [5, с. 47].

Л. Ярмол, С. Вандьо окреслили стан і проблеми юридичного забезпечення в Україні права громадян на заміну виконання військового обов'язку альтернативною службою та шляхи його удосконалення [28, с. 40].

У Законі України «Про військовий обов'язок та військову службу» від 25.03.1992 р. (у редакції Закону України від 04.04.2006 р.) [22] проголошено, що «громадяни України мають право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою згідно з Конституцією України та Законом України «Про альтернативну (невійскову) службу» від 12.12.1991 р. (у редакції Закону від 18.02.1999 р.) (ч. 4 ст. 1) [21].

Законом України «Про альтернативну (невійскову) службу» передбачено, що альтернативна служба запроваджується замість строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством (ч. 1 ст. 1). Згідно зі ст. 2 цього Закону, право на альтернативну службу мають громадяни України, для яких виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і які, згідно з законодавством України належать до релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю.

І все ж у сучасних умовах в Україні – в період дії воєнного стану – виникає чимало питань до порядку проходження альтернативної служби. У Законі України «Про мобілізаційну підготов-

ку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. (у редакції Закону України від 02.03.2005 р.) [23] питання проходження альтернативної служби не регламентовані, що спричиняє неоднозначну юридичну практику у вирішенні питання про проходження такої служби. Так, у Львівському обласному Територіальному центрі комплектації та соціальної підтримки повідомили, що на час воєнного стану альтернативна служба не передбачається, відтак, громадяни, віросповідання яких не допускає користування зброєю, підлягають призову на загальних підставах [12]. Така ситуація свідчить про необхідність чітко конкретизувати нормативні положення, що стосуються проходження альтернативної служби в період воєнного стану в Україні: її умови, особливості тощо. Адже Конституція України (ст. 35) дає право громадянам на заміну військової служби альтернативною (невійськовою), якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням.

На нашу думку, у контексті виконання військового обов'язку виникає не право на альтернативну службу, а право на заміну військової служби альтернативною. Альтернативна служба є виконанням юридичного обов'язку, проте уже в іншій, відмінній від військової служби формі.

Пропонуємо: у Конституції України, Законі України «Про альтернативну (невійськову) службу», у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» закріпити право громадян на заміну військової служби альтернативною не лише з релігійних переконань, а й з інших – філософських, етичних тощо, як це передбачено в законодавстві багатьох демократичних держав світу.

Облік фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків

Згідно ч. 5 ст. 70 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р., «фізична особа – платник податків, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, зобов'язана особисто подати відповідному контролюючому органу повідомлення та документи для забезпечення її обліку за прізвищем, ім'ям, по батькові і серією та номером паспорта, а також пред'явити паспорт» [15]. Більш детально це питання регламентовано в Положенні про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб–платників податків, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 29.09.2017 р. № 822 (розділ VIII Порядок обліку фізичних осіб в окремому реєстрі Державного реєстру) [17]. У вказаному Положенні зазначено, що «після отримання підтвердження щодо можливості внесення відмітки за зверненням фізичної особи особисто, відповідний контролюючий орган вносить до паспорта у формі книжечки відмітку про право здійснювати будь-які платежі за серією та номером паспорта» (п. 7 розділу VIII).

Позитивно, що законодавство України дозволяє заміну обліку фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, зважаючи на побажання громадян з питань сповідування їх віри.

Заборона щодо носіння предмета одягу або релігійного символу

Носіння релігійного символу або предмета одягу в громадських місцях є дією, що охороняється ч. 1 ст. 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Євроконвенція) (Рада Європи, 1950). Особа, для якої релігія є основним принципом життя, повинна мати змогу сповідувати свою віру й сповіщати про неї інших, зокрема через носіння релігійних символів і предметів одягу, оскільки демократичне суспільство повинно толерантно ставитися до плюралізму і підтримувати різноманітність в релігійній сфері (рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (Eweida and Others v. the United Kingdom), 2013 р.). Однак це право не є абсолютним, а отже, повинно бути збалансоване з законними інтересами інших фізичних та юридичних осіб. Широта свободи розсуду, залишена державі-відповідачу, залежить від обставин, в яких носиться релігійний символ або предмет одягу [8].

На думку Л. Фоміної, для багатьох культур і релігій одяг має глибоке символічне значення та є невід'ємною частиною культурної ідентичності і традицій. У зв'язку з цим, обмеження або заборона носіння певного одягу або його елементів може бути порушенням прав і свобод людини [27, с. 247].

Першою країною Євросоюзу, яка заборонила носіння в громадських місцях мусульманського одягу, що повністю приховує обличчя, стала Франція. Відповідний закон був ухвалений Національною асамблеєю країни 13 липня 2010 р. (набув чинності 11 квітня 2011 р.) [16].

У 2014 р. ЄСПЛ ухвалив рішення, що ухвалений Францією закон ґрунтується на ідеї «мирного співіснування» і не порушує Євроконвенції. Рішення ЄСПЛ відкрило шлях для ухвалення подібних законів і в інших європейських країнах, на які поширюється юрисдикція ЄСПЛ. Законо-

проекти про носіння релігійного одягу обговорюються або вже ухвалені у 22 з 27 країн ЄС. За даними дослідження, яке проводилося групою фондів Джорджа Сороса «Відкрите суспільство», до квітня 2018 р. у восьми країнах ЄС (Австрія, Бельгія, Болгарія, Данія, Франція, Німеччина, Італія та Іспанія) були ухвалені закони, які забороняють у певних місцях носити головні убори та елементи одягу, що закривають обличчя. Насамперед, ідеться про традиційний мусульманський жіночий одяг. Крім того, в 13 країнах ЄС релігійний одяг заборонений в окремих приватних або державних установах і компаніях [16].

З поточної судової практики ЄСПЛ вивели наступні принципи [8]:

Носіння релігійних символів і предметів одягу приватними особами:

- лише виняткові обставини можуть (теоретично) виправдати втручання у носіння релігійного одягу в громадських місцях – на вулицях, площах, у парках тощо (рішення ЄСПЛ «Ахмет Арслан та інші проти Туреччини» (Ahmet Arslan and Others v. Turkey), 2010 р.);
- держава може заборонити носіння предмета одягу, який приховує обличчя (рішення ЄСПЛ: «С.А.С. проти Франції» (S.A.S. v. France) [ВП], 2014 р.; «Белькачемі та Уссар проти Бельгії» (Belcacemi and Oussar v. Belgium), 2017 р.; «Дакір проти Бельгії» (Dakir v. Belgium), 2017 р.);
- заборона носіння релігійного одягу приватними особами в залі судового засідання не є обґрунтованою за умови, що цей одяг не заважає нормальному проведенню судового розгляду й не має на меті проявити неповагу до суду (рішення ЄСПЛ «Гамідович проти Боснії і Герцеговини» (Hamidović v. Bosnia and Herzegovina), 2017 р.; «Лачірі проти Бельгії» (Lachiri v. Belgium), 2018 р.);
- органи державної влади можуть законно вимагати зняти предмет релігійного одягу за особливих обставин з міркувань безпеки (перевірка безпеки в аеропорту, фотографії, що посвідчують особу тощо) (рішення ЄСПЛ «Фулл проти Франції» (Phull v. France) (ухв.), 2005 р.; «Ель-Морслі проти Франції» (El-Morsli v. France) (ухв.), 2008 р.; «Манн Сінгх проти Франції» (Mann Singh v. France) (ухв.), 2008 р.).

Носіння релігійних символів і предметів одягу державними службовцями на робочому місці або за місцем служби, а також учнями та студентами державних навчальних закладів:

- держава може вимагати від державних службовців і працівників органів державної влади, що працюють за договором, утримуватися від носіння помітних релігійних символів та одягу, щоб гарантувати нейтральність державних послуг й однакове ставлення до всіх клієнтів (рішення ЄСПЛ «Ебрагімян проти Франції» (Ebrahimian v. France), 2015 р.); це стосується, зокрема, вчителів у державних школах усіх рівнів (рішення ЄСПЛ «Даглаб проти Швейцарії» (Dahlab v. Switzerland) (ухв.), 2001 р.; «Куртулмуш проти Туреччини» (Kurtulmuş v. Turkey) (ухв.), 2006 р.);
- держава має широкую свободу розсуду щодо того, чи дозволяти учням і студентам державних шкіл та університетів носити помітні предмети релігійного одягу в навчальних закладах (рішення ЄСПЛ «Догру проти Франції» (Dogru v. France) 2008 р.; «Лейла Шахін проти Туреччини» (Leyla Şahin v. Turkey) [ВП], 2005 р.).

Носіння релігійних символів і предметів одягу працівниками приватного сектору:

- компанія має право законно вимагати від своїх працівників дотримуватися дрескоду з метою захисту певного комерційного іміджу, навіть якщо впровадження цього кодексу іноді може призводити до обмежень на носіння релігійних символів (рішення ЄСПЛ «Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (Eweida and Others v. the United Kingdom), 2013 р., порушення ст. 9 Євроконвенції щодо працівниці авіакомпанії, якій роботодавець заборонив носити видимий християнський хрест на роботі);
- лікарня (приватна чи державна) також може обмежити носіння релігійних символів або одягу, якщо це виправдано міркуваннями здоров'я та гігієни [8].

Отже, у певних випадках законодавство багатьох європейських держав обмежує свободу віросповідання людини в частині носіння певного предмету одягу чи релігійного символу. На нашу думку, така заборона виправдана лише, якщо це стосується безпеки держави, людини, в інших же випадках громадяни можуть виражати свої релігійні погляди через носіння певного одягу, використання релігійних символів. У певних ситуаціях держава може запропонувати громадянам альтернативні форми носіння релігійного одягу тощо.

Висновки. У законодавстві України зафіксоване право на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини. Таке право є складовою свободи віросповідання як суб'єктивного юридичного права.

Визначено поняття права на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини як суб'єктивного юридичного права так: це можливість заміни виконання одного юридичного обов'язку іншим з мотивів релігійних чи інших переконань людини, закріплена в законодавстві України та забезпечувана державою.

Юридичними обов'язками, виконання яких в Україні (та й в інших державах) може суперечити релігійним чи іншим переконанням людини, є наступні: проходження військової, а інколи й альтернативної служби; складання релігійної чи іншої присяги у визначених законодавством випадках; обов'язкове медичне лікування, профілактика хворіб (вакцинування тощо); прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків; участь у державних чи релігійних обрядах (церемоніях) та ін.; заборона носіння певного одягу, релігійних символів.

У статті сформульовано наступні пропозиції щодо удосконалення законодавства України з питань реалізації права на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини:

Право на заміну виконання окремих юридичних обов'язків, несумісних із релігійними чи іншими переконаннями людини, потребує проголошення в Конституції України (ст. 35), а також конкретизації в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» та в інших нормативно-правових актах України.

У Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» доцільно закріпити нормативне положення про те, що у випадках, передбачених законодавством, громадяни мають право заміни складання присяги на релігійну чи світську.

Усі президенти України складали присягу народові України на Пересопницькому Євангелії. Таку звичаєву норму доцільно закріпити у Конституції України.

У Конституції України, Законі України «Про альтернативну (невійськову) службу», у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» закріпити право громадян на заміну військової служби альтернативною не лише з релігійних переконань, а й з інших – філософських, етичних тощо, як це передбачено в законодавствах багатьох демократичних держав світу.

Конкретизувати нормативні положення про проходження альтернативної служби в період воєнного стану в Україні: умови, її особливості тощо. Дозволити громадянам України проходити альтернативну службу на час дії воєнного стану, оскільки Конституція України (ст. 35) дає право громадянам на заміну військової служби альтернативною (невійськовою), якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Богом клянусь»: як присяга впливає на вердикт присяжних? URL: <https://yaizakon.com.ua/bogom-klyanus-yak-prisyaga-vplyvaye-na-verdikt-prisyazhnikh> (дата звернення: 18.07.2025).
2. Голуб В.К. Реалізація права на альтернативну (невійськову) службу як одна з форм виконання конституційного обов'язку щодо захисту вітчизни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Випуск 86: частина 1. С.165–174.
3. Голуб В.К. Міжнародні та конституційні засади права людини на альтернативну (невійськову) службу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Випуск 85: частина 1. С. 188–195.
4. Греца С.М. Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС: монографія. Ужгород: РІК-У, 2021. 428 с.
5. Григоренко Є.І. Проблеми юридичної відповідальності громадян, що проходять альтернативну (невійськову) службу та їхній вплив на юридичну відповідальність військовослужбовців в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. «Право»*. 2016. Вип. 22. С. 47–49.
6. Кельзен Г. Чисте правознавство: з додатком: проблеми справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
7. Кириченко Ю.В. Конституційні обов'язки української держави: загальна характеристика. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 31–37.
8. Ключова тема 1. Стаття 9 Носіння релігійних символів у громадських місцях. (Останнє оновлення: 29.02.2024). Підготовлено Секретаріатом Європейського суду з прав люди-

- ни. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/wearing-of-religious-symbols-in-public-areas-ukr> (дата звернення: 19.07.2025).
9. Конституційне право України: підручник. 11-е видання / колектив авторів: Берназюк І.М., Берназюк Я.О., Бисага Ю.М. та ін. Ужгород: РІК-У, 2023. 536 с.
10. Конституція Сполучених Штатів Америки: посібник для всіх /Д.П. Каррі, переклад з англ.О.М. Мокровольського. К.: Веселка, 1993. 192 с.
11. Міл Джон Стюарт. Про свободу: есе / пер. з англ. К: Основи, 2001. С. 86–105. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill04.htm> (дата звернення: 20.07.2025).
12. Начальник Львівського обласного ТЦК повідомив, як відбувається призов громадян, віросповідання яких не допускає користування зброєю. URL: <https://vartal.com.ua/news/nachalnik-lvivskogo-oblasnogo-tck-povidomiv-yak-vidbuvaetsya-prizov> (дата звернення: 22.07.2025).
13. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1998. Т. 3: Обє–Роб. 927 с.
14. Пирога І.С., Белова М.В., Фрідманська Ф.І. Альтернативна (невійськова) служба в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Випуск 87: частина 1. 2025. С. 173–178.
15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 23.07.2025).
16. Позднякова Н., Мюллер М. Де в Європі заборонено носити паранджу URL: <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення: 26.07.2025).
17. Положення про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб–платників податків, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 29.09.2017 р. № 822. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-17#Text> (дата звернення: 20.07.2025).
18. Попович Т. П. Обов'язок згідно вчення Г.В.Ф. Гегеля. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Випуск 74: частина 1. С. 35–40.
19. Попович Т. П. Юридичний обов'язок як правова цінність. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 43–47.
20. Попович Т.П. Природа обов'язку у поглядах Дж. Ст. Мілля та Дж. Остіна. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Випуск 73: частина 1. С. 31–36.
21. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 № 1975-XII (у редакції Закону від 18.02.1999). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12> (дата звернення: 26.07.2025).
22. Про військовий обов'язок та військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII (у редакції Закону України від 04.04.2006 року № 38). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 19.06.2025).
23. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII (у редакції Закону України від 02.03.2005). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-1> (дата звернення: 19.06.2025).
24. Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛЮБФ «Медицина і право». 2021. 256 с.
25. Ролз Джон. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
26. Філософський енциклопедичний словник /ред. Колегія: В.І. Шинкарук (голова редколегії), Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов, А.Т. Ішмуратов, П.Ф. Йолон та ін. Київ: Абрис 2002. 744 с.
27. Фоміна Л.О. Право на одяг у практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Випуск 89: частина 4. С. 246–250.
28. Ярмол Л., Вандьо С. Право громадян на заміну виконання військового обов'язку альтернативною службою: юридичне забезпечення в Україні *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2020. С. 40–44.

29. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П.М. Рабінович (гол. ред.) [та ін.]. (Серія 1. Дослідження та реферати. Випуск 8). Львів: 2006. 192 с.
30. Lytvyn, N., Andrushchenko, H., Zozulya, Y.V., Nikanorova, O.V., Rusal, L.M. Enforcement of Court Decisions as a Social Guarantee of Protection of Citizens Rights and Freedoms. *Prawo i Wiedz.* 2022 (39). P. 80–102. URL: <https://prawoiwiedz.edu.pl/index.php/piw/article/view/351/242> (дата звернення: 19.07.2025).